

SAFURA İBRAHİMOVA
ADIU
safura.@.mail.ru.

QƏDİM İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ BAŞ VERƏN SEMANTİK TRANSFORMASIYA VƏ DİL ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: lüğət tərkibli, ekstranlingvistik amillər, İngilis dili, inkişaf
Ключевые слова: словарной состав, экстралингвистика, Англий. язык
Key words: vocabulary stock, extranlinguistic factor, English, development

Məlumdur ki, heç bir dil təkçə fəaliyyət göstərmir. O, həmişə başqa dillərlə əlaqədə olur. Bu dillər müxtəlif vasitələrlə bir-birinin mədəniyyətinə, dilinə ədəbiyyat və həyat tərzinə təsir edir. Heç bir dildə bu əlaqədən, bu kontaktdan yayına bilmir. Böyük alim V.V.Humboldta görə dil tamamlanmamış bir olmaqla həm də daim hərəkətdə olan bir adətdir. Xarici amillər aramsız olaraq dilə təsir edir və onda öz izlərini qoyub gedir. Odur ki, ingilis dilinin tarixində xarici təsir məsələsinə həmişə çox. diqqət yetirilmişdir.

Məlum olduğuna görə, dil ictimai hadisədir . ictimai hadisə olmaq minanlə o, başqa ictimai hadisələrlə. Xalqın öz tarixi ilə sıx sürətdə bağlıdır. Hər bir dil, yavaş- yavaş da olsa, daim və durmadan inkişaf edir təkmilləşir. Qədim ingilis dilinin lüğət tərkibi əsasən daxili amillər hesabına zənginləşmiş, inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Qədim ingilis dilinin lüğət tərkibi, əsasən geriman mənşəli sözlərdən ibarət olmuşdur. Halbuki, orta və yeni ingilis dilinin lüğət tərkibi çoxlu miqdarda ekstranlingvistik təsirlərə məruz qalmışdır və onların lüğət tərkibində alınma sözlər çoxluq təşkil etmişdir: Çoxlu xarici sözlərin mənisenilməsi nəticəsində doğmasözlərlə alınma sözlərin tarazlığı pozuldu. Qədim ingilis dilinin lüğət tərikibini nəzərdən keçirərkən ingilis tayflanm Roma mədəniyyəti və romalılardan müəyyən əlaqələrinin olması məlum olur. Roma dillərində qədiym ingilis dilinə ən çox təsir edən dil latın dili olmuşdur. Hələ qitədə yaşayərkən german tayfaları romalılarla, uzunmuddətli ticarət əlaqələrinə girmiş, onlarla sıx unsuyyətdə olmuş və bunun nəticəsində 50-yə qədər latın sözləri, onların dilinə daxil olmuşdur. Bu sözlər kənd təsərufatı, ev muxəlifəti və hərbi işlərlə bağlı olan sözlərdir. Eramızın birinci əsində germanlarda kənd təsərufatı çox zəif inkişaf etmişdir. Buynuzlu heyvan əti və süd ən mühüm qida maddələrindən biri olduğuna Baxmayaraq, germanlar yağ və pendir nə olduğunu bilmirdilər. Bir sıra meyvələri, o cümlədən armud, gavalı, giləs və.s bostan məhsullarından turp çuğundur, noxud istiot, nanə və.s tammirdiar. Yeni əmtəələrin germalar arasında yayılmasmda roma

tacirlərinin böyük rolu olmuşdur. Eramızın birinci əsrində Braitaniyam zəbt edən romalılar ölkəni öz müstəmləkərinə çevrib, orada bir sıra hərbi düşərgələr, daş döşənmiş yollar -via- strata , istehkamlar və.s qurdular. Müdafiə və yaşayış məqsədilə tikilmiş bu cür tikintilər latınca starata “ küçə”: castra düşərgə : vallum -kərpic divar : vicus - yaşayış qəsəbəsi və.s adlanırdı.

O zaman İngiltərənin yerli sakinləri Keltlər idilər. Onlar həmin latın sözlərini mənimsədilər, öz dillərində işlətdilər. Kelt dili vasitəsi ilə V əsrdən sora qədim ingilis dilinə keçmiş bu cür sözlər latın alınma sözlərinin ikinci qatını təşkil edir. Latın “strata” sözü qədim ingilis dilində “straet ” formasında işlənmişdir. Bu söz əvvəlcə latın dilində olduğu kimi yol mənasında işlənmiş, sonralar isə yolun hər iki tərəfində yaşayış qəsəbələri tikildiyindən, həmin söz- **Street** -küçə mənası kəsb etdi. Romalıların müdafiə məqsəd ilə kərpic hasara verdikləri ad-vallum-qədim ingilis dilində “weall” (wall) adlanmağa başladı.

Qeyd etmək ki Keht-german leksik əlaqələri məsələsi geranistikada o qədər də aydın müəyyənləşdirilmişdir. Keht dilində qədim ingilis dilinə keçən sözlər təxminən aşağıdakılardan ibarətdir: dry- “ istehkam” təpə” və.s bu sözlərin bəzilərinə coğrafi adlarda da təsadüf edilir. Britaniyanın hərbi dənizçilərə yanaşı Roma tacirləri , Roma vətəndaşları axıb gəlməyə başladılar. Onların yaşadıkları qəsəbə “vicus” adlanırdı. Bu söz anglo- sakslar tərəfində mənimsəlinildi və qədim ingilis dilində wic forması kəsb edir . “Wic” isimindən “wician.” Yaşamaq , məskunlaşmaq” feli yarandı. Soralar daha doğrusu, orta dövüdə wic siz fonetik dəyişikliyə məruz qalaraq wich forması aldı və bu söz aşağıdakı bir sıra yer adlarının tərkibində işlənməyə başladı: Greenwich, woolwich, Norwich , samitdən sonra “w” oxunmur.

Latın sözləri, əsasən, kilsə və dini sözlərdən ibarətdir. Eramızın VI - VII əsirlərində Rimdən göndərilmiş monaxlar Britaniyada xristian dinini yaymağa və əhalini xristianlaşdırmağa başladılar. Xristian dinin ölkədə yayılması ilə əlaqədar olaraq ingilis dilinə dinlə bağlı yeni məfhumlar, yeni sözlər axıb gəlməyə başladı. Latın sözləri kimi qədim ingilis dilinə daxil olmuş sözlər mənşəcə, əslində yunan sözləri idi. Tarixdən məlumdur ki, əvvəlcə dini kitabalar yunanca yazılmış , sonradan isə latın dilində tərcümə edilmişdir. Latın dili kilsə dili olduğundan , Həmin dilin sözləri bir çox xalqların lüğətinə keçmişdir. Tədqiqatçıların hesablamalarına görə , qədim ingilis dilində təxminən 500-ə qədər din və təlimlə bağlı alınma latın sözlərinə təsadüf edilir. Kilsə ayinlərini icra etmək və müqəddəs mətnləri oxumaq savadlı dini xadimlərin olmasını tələb edirdi. Odur ki, VII əsrdən başlayaraq Britaniyadan monastr məktəbləri təsis edildi. Britaniyada məktəblərin açılması, adamların latın dilində savadlanması, qədim ingilis

dilinin lüğət tərkibinə bir sıra latm sözlərinin daxil olmasına səbəb oldu . Onlar din və təlimlə bağlı sözlər idi.

Adətən alınma sözlər onu mənimsəyən dilin inkişaf qanunlarına tabe olur, lakin onlar özlərim də o dildə inkişaf etməyə meyilli olan inkişaf proseslərim sürətləndirir.

Bu zaman kəmiyyət dəyişilmələri müəyyən keyfiyyət dəyişilmələrinin yaranmasına gətirib çıxarır, ingilis dilində belə oldu. Məlum olduğuna görə, qədim ingilis dili sintetik qrammatik quruluşa malik idi. Bu o deməkdir ki sözlər arasındakı əlaqə söz formaları , hal şəkilçiləri və.s ilə ifadə olunurdu. , söz sırası bir növ müstəqil idi., sabit deyildi., yeni mübtada feldən əvvəldə gələ bilirdi və mübdatadn sonra yaxud cümlənin sonunda gələ bilirdi. Lakin orta dövürdə qədim ingilis dilinin sitetik qrammatik quruluşu analitik qrammatik quruluşla əvəz olunurdu : Yeni sözlər arasındakı əlaqələr artıq affikslər deyil, köməkçi sözlərlə , sabit söz sırası ilə ifadə olunmağa başladı.Bəzi dilçilər ingilis dilində sintetik qrammatik quruluşun nalitik qrammatik quruluşla əvəz edilməsini fransız dilinin təsiri ilə izah edirlər . Fransız dilinin təsiri ilə ingilis dili fellərdən dəyişikliklər baş verdi.Fransız dilində alman təsirli və təsirsiz fellər mövcud idi, lakin bu katiqoriyalar üçün morfoloji göstərici mövcud deyil. Eyni bir fransız feli həm təsirli, həm də təsirsiz fel kimi işlənirdi. Halbuki, qədim ingilis felində təsirli fellər təsirsiz fel fərqlənirdi.Təsirli: She hath recovered the king;Təsirsiz: He will recover straight Bu onu göstərir ki, İngilis dilində özündə fel əsasında ikimənəhəlik inkişaf etməyə meyilli idi. Fransız alınmaları buna manə olmalıydılar, əksinə , qədim təsirli- təsirsiz fellərin dəyişəsi, prosesinə, onun tezləşməsi prosesinə kömək etdilər. Dilin qrammatik quruluşunda dəyişmələr o zaman baş verir ki, ana dilinin öz rüşeymlərində bu xüsusiyyətlər mövcüdr məsələmən, qədim ingilis dilində zeif dental şəkilçili keçmiş zaman felləri çox məhdud idi. Lakin orta dövürdə fransız alınma fellərinin təsiri nəticəsində , onların təkanı nəticəsində əvvəlki zəif sözlərin təsrifi forması ən məhsuldar növə çevrildi fransız dilinin təsiri ilə ingilis dilində yaranan analitik quruluşla yanaşı sintaktik kalkalarda oldu.

Bir şeyi qeyd etmək lazım bilir ki, umümmüylə sintaktik “yad”meyllərə qarşı çox sabitdir . BU dəyişmələr o zaman baş verir ki, doğma dilin üz rüşeymində belə meylər olsun. Fransız dili bu meylləri hərəkətə gətirib inkişaf etdirirdi.Yarseva kalkalann iki müxtəlif növünü ayırmaq lazımdır. a)sintaktik model mənimsələnir, həmin fransız tərkibi sözbə söz ingilis dilininə quruluşu saxlamaqla tərcümə edilir:Fr.mettre son estude — Eng . to set one s study

Fr:a mon pouvoir —Eng. At one s might Əgər qədim ingilis dilində sintaktik modellər , sintaktik kalkalar fransız, dilində edilirisə, orta ingilis dili dövründə ransız dilində dilində mənimsəlinirdir.İngilis dili ilə skandinav

dillərinin çarpazlaşması A.İ göstərdiyinə görə ingilis dilində qrammatik quruluşunun deyisməsinə səbəb oldu. Sintetik quruluşlu dil analitik qrammatik quruluşla evez edildi. Skandinav dili ingilis dilinin sintaksisinə də təsir etmişdir. Müasir ingilis dilində modal mənalı “should” və “would” fəllərinin köməyi ilə fəlin analitik şəkil formasının yaranmasını (məs: I should have spoken to him Mən onunla danışmalı idim: Mən gərək onunla danışaydım) Fel —zərf birləşmələrinin (məs: to give up , to go on , to put out)gəmş vüssət alınmasında Skandinav dilinin təsiri ilə izah edirlər. Yarseva göstərir ki, ingilis dilinin qrammatik quruluşunda baş verən bəzi faktları latın dilinin qismən yaxud tam təsiri ilə izah etmək olar. Alınma prefikslər məhsuldar və qeyri məhsuldar və qeyri mehsuldar tekmənalı və çoxmənalı ola bilirlər .Məsələn ,alınma .”de” prefiksi , Müllər luğetine əsasən yüzə qədər fel əmələ gətirmişdir . prefiks təkcə sözüün mənasını dəyişdirmir, o sözü başqa leksik qrammatik sinife aid etmək qabiliyyətinə də malikdir.

Ədəbiyyat

- 1.Z.Verdiyeva,F.Ağayeva,MAdilov, “Azərbaycan dilinin semosiologiyası” B1979
- 2.F.Yadigar “German diliçiliynə giriş” Bakı 2003
- 3.Antusisina. B, Apha syeva .O, V, Morozova .N N, English lexicology” M,1985

S.Ibrahimova

Semantical transformation in voratulary of old English and lingual relations

The article deals with inversion which serve to strength emotional color and expressing master's feeling and sense in creativity of Azerbaijani ashugs and national poets works in XIX-XX century, (about Daralayaz district)

Here also enumerated emotionality, expressiveness which inversion crated in language and peculiarities which increase artistry of poetic models.

Inversion perform these function in texts in which it takes place: logic, separation, emphatic, functional stylistic, rhythmic-melodic, architectonic, structural- grammatical and communicative.

The article deals with the role of extralinguistic factors in change of the English vocabulary.

The article the touches problem of changes in grammatical of the English language as a result of the English language as a result of extralinguistic factors as well. The article analyses some words of Latin origin

in English, their comporation with other languages of Westem-European origin. Such terms as: “change”, “continue”, “sound”, “turn”, “join” are analysed duply in simple and compound sentences.

С.Ибрагимова

**Семантическая трансформация в словарном составе
старинном англ. языке**

Резюме

Статья посвящена изучению роли экстралингвистических факторов в изменении словарного состава английского языка. В статье так же затронуть грамматические изменение в результате экстаринлингвистического фактора английского языка. В статье анализируются некоторые слова латинского происхождения в английском языке, их сравнение с другими языками западноевропейскими происхождения. Такие термины как: “change”, “continue”, “sound”, “tum”, “join” глубоко анализируются в простых и сложных преВ статье исследовано процес инверсии, которое выявляется в творчестве Азербайджанских ашугов и народных поэтов (но Дерелеязскому краю) XIX-XX веков и повышающий эмоциональность их произведений. Инверсия производит в языке эмоциональность, экспрессивность и повышает художественность поэтических произведений. В процессе инверсии в предложении меняется порядок слов и в этот момент еще больше повышается чувственность и переживания. В текстах где наблюдается инверсия исполняются энфатические, функционально-стилистические, ритмически-мелодические, архитектурные, структурно-грамматические, коммуникативные функции. В статье анализируются некоторые слова латинского происхождения в английском языке, их сравнение с другими языками западноевропейскими происхождения. Такие термины как: “change”, “continue”, “sound”, “tum”, “join” глубоко анализируются в простых и сложных предложениях.

Rəyçi:

Dürdanə Vəkilova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent